

JAARSVELD

Jaarsveld, Ned. Herv. Kerk

Jaarsveld is met recht een kerkdorp. Kerk en dorp zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. De instandhouding van de kerk ligt de Jaarsvelders al generatieslang na aan het hart. Een geschiedenis van dit „dorp aan de rivier“ laat zich dan ook zeer wel aan de hand van de kerk vertellen.

Het 14e eeuwse, gotische, kerkgebouw wijst naar het oosten. Dat is oud christelijk gebruik. De graven in en rondom de kerk wezen in dezelfde richting. De overledenen werden oudtijds met hun gezicht naar Jeruzalem begraven. Levenden en doden troffen elkaar in en rond „de kerkhof“.

In het begin van de 19e eeuw werd het begraven „binnen de muren van eener kerkgebouw“ verboden en moest een nieuwe begraafplaats op zekere afstand van de dorpskern worden aangelegd.

De 35-meter hoge kerktoren bepaald het gezicht van het dorp. In oude contracten duidde men de ligging van landerijen en huizen aan ten opzichte van de kerk. Omdat de bodem van de Lopikerwaard in het oosten hoger is dan in het westen spraken in Jaarsveld, precies als in andere dorpen, van boven en beneden de kerk, van een boven- en (be)nede(r)(n)-eind.

De klok in de toren dateert van 1606 en weegt 860 kilogram. Klokgelui kondigt de eredienst aan. In vroeger eeuwen luidde „den coster“ bovendien „alle daeghen ten 12 uren de klok, als in naerbuerige dorpen“. De stipte aanduiding in uren van de „stadse“ tijd bleef op het platteland lang achterwegen. Hier faseerde men de tijd naar de werkzaamheden en sprak van melken(s)tijd, voe(de)rtijd en dergelijke. In de stad overheerste de regelmatige arbeid op vastgestelde uren. Naamde deze arbeid toenam wilde de overheid daarom aldus „tijdluiden“. Echter, vele kerken hadden moeite met deze „werk-klok“, immers wie besliste over de tijd? Meerdere klokken - gewijd en ongewijd - werden in kerktorens gehangen. Het beheer van kerk en toren werd gescheiden. Niet in Jaarsveld waar kerk, toren en klok aan de kerkvoogdij zijn blijven toebehoren.

Waren er doden te betreuren dan was er sprake van „overluiden“. Thans overluidt men in Jaarsveld een volwassendode één uur en een gestorven kind - wat in het verleden veel voorkwam - een halfuur. Dreigde „de waterwolf“ dan luidden de klokken in de Lopikerwaard om het beschreven dijkleger „ten dijkce“ te roepen. Uit alle delen van de waard trokken „de ingelanden“ met allerhande gereedschap naar vastgestelde punten. Het verst van de dijk, in het midden van de waard, hingen de zwaarste klokken. Van tijd tot tijd dierf men het onderspit en dan „inundeerde“ de Lopikerwaard.

Een enkele maal gebeurde dit tevens vanwege oorlogshandelingen. De befaamde Hollandse waterlinie had in deze streken een minder roemruchte ondertoon. Ten tijde van het rampjaar(1672) duurde de inundatie twee jaar. Kerk en kasteel van Jaarsveld liepen zware schade op. De bewoners van de Lopikerwaard betaalden dubbel: geen inkomsten van hun landerijen en fouragering en inkwartiering van vreemde troepen.

Bovendien hielden soldaten in den vreemde gewoonlijk hun handen niet thuis. Een Jaarsveldse kerkboek vertelt dat „bij gelegendheid van de inrukking der Koninklijke Pruisische Troepen in deze provincie, in de maand september" van 1787, bij absentie van de predikant „uit zijn huys zijn weggevoert (behalve andere goederen en meubilen) ook twee kassjes, waarin niet alleen alle zijne predikaatzien en papieren, maar ook het Kerkeboek, item het Doop- Trouw- Diakonie- en lidmatenboek van deze gemeente van Jaarsveld bewaart wierden". Ondanks navraag „door Brieven, Couranten, zelfs met uitloving van ene grote premie" kwamen de boeken niet „te regt", zodat de kerkeraad zich genoodzaakt zag een en ander, naar ieders „memorie" reikte, te herstellen.

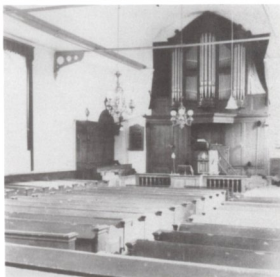
Het dijkcollege van de Lopikerwaard, gevestigd in het Jaarsveldse dijkhuis, was dus vanwege haar „alaminstallatie" aangewezen op de kerken. Niet verwonderlijk dat dit college, en dus de ingelanden van de Lopikerwaard, geheel of gedeeltelijk meebetaalden aan de desbetreffende klokken. Terwille van de goede relatie verblijdden „de dijkmeesteren" de kerken met één of meer gebrandschilderde ramen. In 1611 was dit bijvoorbeeld in de Jaarsveldse kerk het geval. Het geschilderde glasraam droeg het wapen van de heer van Jaarsveld. Desondanks konden er in tijden van gevaar spanningen rijzen tussen de menselijke berekeningen van de dijkgraaf en het Godsvertrouwen van de dominee. Althans, zo verhaalt de streekschrijver Herman de Man het ons in zijn boek „Het wassende water": op het kerkpleintje in Jaarsveld komen boerenbestaan, waterhuishouding en geloofsleven, onder de druk van het stijgende water, met elkaar in botsing.

In het trapportaal van de kerktoren bevindt zich een gewelfschotel dat de zondvloed en de ark van Noach verbeeldt. Zal de altijd durende strijd van de Jaarsvelders met het water medegespeeld hebben bij de keuze van dit onderwerp?

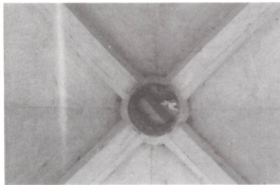
De schildering op de houtenwand boven de ingang van de kerk - aangebracht tijdens de restauratie van 1954-'56 - is minder toepasselijk. De vegetatieve en vlamrende elementen in blauwgrijs, lichtgrijs en wit duiden op de brandende braambos.

Klokken kunnen gemakkelijk tot kanonnen ongesmolten worden. Vele kerkklokken hebben zo hun einde gevonden. Tijdens de Duitse bezetting dreigde de Jaarsveldse klok dit lot te ondergaan. Deze ontluistering beviel de Jaarsvelders allerminst en één van hen offerde om de klok dan maar liever onder „het luihok" in de toren te begraven. Gelukkig kwam het klokcentransport - naar het schijnt - dankzij sabotage - niet verder dan Delfzijl.

De ruimtelijke indeling van het kerkgebouw weerspiegelt de bedoelingen van de hervorming. De eredienst is „ge-reformeerd". Alle aandacht wordt gericht op bijbelvoorzetting, preek en zichtbare sacramentsbediening. Het koor, in de roomse tijd de plaats van altaren en heiligheden, is overbodig. Niet wetend wat met deze ruimte te doen is het lange tijd, als in vele andere hervormde kerken, dichtgetimmerd geweest.

Het voorlezen uit de bijbel is een belangrijk onderdeel van de kerkdienst. Staande achter de voorlezerslessenaar op het doophek werd dit in de regel door de schoolmeester gedaan. In Jaarsveld oefende de schoolmeester niet slechts het voorlezers-, maar ook het voorzangers-, doodgravers- en kosterambt uit. Met behulp van zijn voorzang diende „het Psalm-

gesang een goede en stigtelijke melodie te houden". Als koster had hij onder meer het wijd verbreide recht op de vlugt duiven op den toorn ende om de kerck, met de misse".

De komst van het orgel in 1869 zal een einde aan het voorzangersambt gemaakt hebben. Tot de restauratie bevond het orgel zich in het koor boven de kansel. Het is gebouwd door de firma J. Bätz en Co - bekend van het grote Domorgel - te Utrecht.

INSTRUCTIE

Opgefeld en gemaakt by Mr. *Johan de Wilt*,
in den Oud Rand der Sud Dordrecht, Secre-
taris van den E. d. Hove en Hooge Vier-
scheer van Zuid Holland, al Heere van
de Hooge en Vrye Heerlykheide
Jaarsveldt, voor den

KOSTER, VOORSANGER,
SCHOOLMEESTER, en DOODGRAVER,
Van gemelde ouderf Dorpe en Heerlykheide van
JAARVELDT.

Te Utrecht, by de Wed. J. J. van POOLSUM, Stad-
drukker en Boekverkooper tegen over 't Stadhuis 1763.

Op de kensel (1616) ligt een opengeslagen bijbel. Vanaf deze plaats leidt de dominee de eredienst. De eerste officieel geregistreerde, gereformeerde, predikant kwam in 1603 naar Jaarsveld. Zijn naam en die van zijn opvolgers vindt u in de consistoriekamer. De lange lijst is een getuigenis van het protestantisme hier in deze kerk. De tekst op het klankbord van de kensel luidt: „Prov. 1.5. Wie wijs is die hoore toe ende beeter hem ende wie verstandich is die laat hem raden. Anno 1616". Voor de restauratie was deze spreuk niet zichtbaar. Waarschijnlijk spelen remonstranten achtergronden een rol. In 1619 werd alhier, evenals in het naburige Lopik, een predikant met remonstrante opvattingen afgezet. Nog altijd leeft de reputatie van deze schaatssende dominee Paschier de Fijne, als „het ijsvogelken", voort.

De doop-, trouw-, belijdenis-, avondmaals- en rouwplechtigheden vinden plaats tussen het koor- en doophek (Louis XV-stijl). De houder van de doopschaal aan de kensel geeft de doopplaats aan. In de eerste eeuwen na de reformatie was in deze streek de „vroegdoop" gangbaar. Het kind werd de eerste zondag na de geboorte ten doop gehouden. Gewoonlijk werd dat niet door de moeder, maar door een doopgetuige, die men „doophefster" noemde, gedaan. Getrouwen werden, na ondervraging van het „Kort Begrip" door de kerkeraad, bevestigd tot lidmaten. De huidige, openbare,

belijdenis en bevestiging van het geloof dateert uit de vorige eeuw. Viemaal per jaar wordt de avondmaalstafel voor in de kerk geplaatst. Lange tijd was het gewoonte dat vrouwen en mannen gescheiden aangingen; en dat dominee en ouderlingen kort voor deze „hoogtijd" de gemeente doortrokken, de „ledematen" bezochten en laakbare levenswandel met censuur bestraften. Uit deze „omgang" is het thans gangbare huisbezoek voortgekomen. Tijdens een rouwdienst tenslotte wordt de dookstok op de hier boven aangeduide plaats opgesteld.

[illegible]

1788
 20 Sept een kind geboren ... Cornelis
 van
 Aert Janse de voot
 Dorste de Ridder
 Hettje Teyssie de Ridder, dochter
 van Corstis Hendricks, de
 Bregambelt
 geliefte Aert Janse de voot, geboren
 van Cornelis de Vegt.
 25 maai een kind geboren ... Arie
 van
 Willem van oeffenaar
 geliefte van recht
 geliefte Geertje van oeffenaar
 2 Novemb een kind geboren ... Jaannigje
 van
 Dirk de voot
 Maria van Randwyck
 geliefte van Aert Janse
 van den Bultje
 van oeffenaar
 4 maai een kind geboren ... Jan
 van
 Coef Markse
 van
 Jaannigje Blomke
 Aert Cornelis Blomke, geboren
 van de Bult
 geliefte van Jaannigje Markse
 geliefte van Aert Janse
 de voot

De kerkeraad zit per traditie op een speciale plaats, in de bank, dicht bij de kansel. Ouderlingen vanouds, en spoedig ook diakenen, zien toe op de rechte prediking. Bij aanvang van de dienst komt de kerkeraad vanuit de consistorie de kerk binnen met de predikant in een optocht; de dominee krijgt van de dienstdoende ouderling een hand en Godszeggen toegewenst, waarna de dienst begint. Na afloop volgt dezelfde optocht in omgekeerde richting, de handdruk van de ouderling drukt diens goedkeuring uit. Ligger de taken van de ouderlingen op het terrein van het kerkelijk leven in het algemeen, de diakenen dragen zorg voor de gelovige armen. Het daartoe ingestelde armenfonds gaat terug op zogenaamde fundaties. Vanuit talrijke testamentaire beschikkingen vond traditioneel uitdeling aan de armen plaats. Aangezien Jaarsveld veelvuldig als „arme, schamele gemeente" aangeduid werd, betrof het geen geringe taak. De middelen van bestaan in Jaarsveld kunnen deze toestand verduidelijken. Het grootste deel van de Jaarsveldse bevolking bestond uit losse arbeiders. De rivier- en dijkwerken trokken grondwerkers aan. De uitgestrekte grienden brachten hak-, schil- en bindwerk mee. Bovendien leverde het griendhout de grondstof voor de plaatselijke hoepmakerij. Hoepen of hoepels werden voornamelijk gebruikt bij het maken van tonnen en vaten. Het belang, maar ook de kwetsbaarheid, van de „hoepels en teen negotie" voor Jaarsveld blijkt onder meer uit een verzoekschrift aan de Staten van Holland in het midden van de 18e eeuw. Men trachtte daarmede opheffing te verkrijgen van het toenderprijt afgekondigde uitvoerverbod op hoepen.

Uiteraard waren er arbeiders die werk op de boerderij (kaasmakerij) vonden. Dit had in Jaarsveld echter minder te betekenen dan in de andere dorpen van de Lopiker-

waard. Een verbrokkelde ontginning had een geringe boerenstand tot gevolg gehad. In dit dorp was waarschijnlijk al van bewoning sprake toen het grootste deel van de Lopikerwaard nog uit moerassige veen- en woudgebieden bestond. De grootscheepse ontginning van de woestenij in de 11e-13e eeuw bracht dorpen met flinke boerderijen voort. Vrijwel niet echter in Jaarsveld waar de oudere verkavelingspatronen bleven bestaan. De ontginning is hier in ieder geval nooit op vergelijkbare wijze aangepakt. Het dorp bestond uit vijf kleine poldertjes „grootelijcx belast met schoordijken en gebruyckende quade harmoedige landen, synde meest utgedeyckt". In één van die poldertjes lagen de smalste percelen - en dus de meeste sloten - van de Lopikerwaard. Een gedeelte werd in de 19e eeuw „Zelden van Pas" genoemd. Ten oosten van de dorpskern liggen hogere gronden en daar vinden we ook enkele grote hofsteden. Een zekere waterstaatkundige techniek maakte ontginning niet alleen mogelijk maar bleef - bij een inklinkende bodem - een eerste vereiste. De kosten die dit gewoonlijk met zich meebracht konden veelal in onvoldoende mate door de Jaarsvelders opgebracht worden. Tijdens de „gouden" 17e eeuw zorgden de investeringen in watermolens en sluizen voor een verdrievoudiging van de opbrengsten van Jaarsveldse landerijen. In minder florissante tijden ontbraken de noodzakelijke investeringen, stagneerde de waterafvoer en daalde de rentabiliteit van het land dusdanig dat belastingfunktionarissen achterdochtig werden.

Een belangrijk middel van bestaan bood de fruitteelt. De boomgaarden bestonden voornamelijk uit hoogstam-appelbomen met daaronder weide- of griendland. Men genoot zo de vruchten van een onder- en van een bovencultuur.

Het verkeer en vervoer speelden zich in vroeger dagen hoofdzakelijk op het water af. In oude boedels vinden we vrijwel altijd een vaarttuig, „een schouw", genoemd. Het onderhoud hing hier mee samen: goede waterwegen en verwaarloosde landwegen; tegenwoordig is het vaak andersom. De langgerekte gemeente Jaarsveld - van oost naar west te voet 3½ uur gaans - telde vier overzetveren en enkele marktschippers op Schoonhoven en Utrecht. De plaatselijke korenmolen was oudtijds een „dwangmolen", dat wil zeggen dat inwoners van Jaarsveld om belastingredenen verplicht werden hiervan gebruik te maken. In 1913 werd deze grote wipmolen gesloopt en verrees op dezelfde plaats een meelfabriek. De silo's van die fabriek op de aanlegplaats in de Lek kunt u vanaf de hoge dijk zien.

Tenslotte bevolkten talrijke kleine ambachtslieden en dito tappers het dorp. Bakkers, slagers, tappers en de korenmolenaar moesten